

І.І. Суда

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Київського міжнародного університету*

К.О. Коцюруба

*студентка 2-го курсу магістратури
Інституту міжнародних відносин
Київського міжнародного університету*

ЕВОЛЮЦІЯ БЕЗПЕКОВИХ ОРІЄНТИРІВ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ СПІЛЬНОЇ В НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

У статті висвітлено особливості формування Стратегічної концепції Організації Північноатлантичного Договору. Проаналізована еволюція поняття «безпека» та визначені основні причини трансформаційних процесів.

Ключові слова: НАТО, Стратегічна концепція, стратегічні завдання, колективна оборона, кризовий менеджмент, кооперативна безпека.

Тема забезпечення міжнародної безпеки є досить *актуальним питанням*. Це пояснюється тим, що безпека більше не може сприйматися, як захист кордонів, нині кордони вже не можуть зупинити несиметричні загрози. Саме тому дедалі частіше на перший план виступає колективна відповідальність, а здатність Організації Північноатлантичного Договору адаптуватися до змін, що відбуваються в міжнародному середовищі, і протистояти новим загрозам безпеці – головний доказ того, що НАТО є найефективнішим і найдієздатнішим складником цієї системи.

Зважаючи на надзвичайну актуальність теми, вона знайшла своє відображення в працях *українських науковців* І.А. Храбан, О.В. Коломійця, В.Л. Мартинюка, Т. Брежневої, О. Їжака, А. Шевцова. Дослідженню трансформаційних процесів НАТО присвятили свої праці деякі *російські дослідники*, як М.Е. Кучинська, В.С. Котляр.

Про необхідність і важливість адаптації НАТО до нових умов сьогодення наголошується в роботах провідних західних науковців, серед них З. Бзежинський, С. Хантінгтон, Лоренс С. Каплан.

Метою дослідження є аналіз зміни імперативних норм регулювання діяльності Організації Північноатлантичного Договору. Для реалізації мети дослідження визначені такі *наукові завдання*: проаналізувати трансформацію Стратегічно концепції НАТО та її зв'язку з еволюцією середовища системи міжнародної безпеки, висвітлити процес збалансування нових і класичних загроз безпеці Євроатлантичної спільноти й здатності Альянсу адаптуватися до нових геополітичних умов.

Міжнародна безпека базується на міжнародних відносинах, які можна визначити як системну сукупність політичних, економічних, соціальних, дипломатичних, правових, воєнних і гуманітарних зв'язків та взаємин між основними суб'єктами світової спільноти: народами, державами, громадськими силами, рухами й організаціями. Міжнародний політичний процес характеризується своїми суб'єктами (елементами, насамперед, державами) та відносинами між ними [5, с. 23]. Базисом відносин між державами є національні інтереси кожної з них, які, у свою чергу, виступають як база формування політичних цілей, що досягаються в політичному процесі для того, щоб створити такі міжнародні політичні відносини, які б являли собою сукупність зв'язків і взаємодій між суб'єктами щодо інтересів і способів їхнього захисту.

Створення нової універсальної системи міжнародної безпеки вирізняється надзвичайною важливістю. Це пояснюється не тільки загальним прагненням до збереження людської цивілізації, але й прагматичними цілями забезпечення стабільного функціонування держав – основних суб'єктів міжнародних відносин. Проте сьогодні на міжнародній арені національні держави не єдині актори. ХХ століття внесло свої зміни до традиційного розуміння і тепер у міжнародних відносинах активну участь беруть нові суб'єкти – міжнародні організації. Вони створюють особливу форму керування міжнародною системою, яка необхідна у зв'язку із

зростанням взаємозалежності і переплетенням інтересів держав у політичній, економічній і соціальній сферах. Головним принципом функціонування організацій є система колективної оборони, тобто організація дій усіх її членів у відповідь на атаку з боку зовнішньої сторони.

Понад півстоліття Організація Північноатлантичного Договору (НАТО) є основою безпеки й оборони, утіленням трансатлантичного зв'язку між країнами Європи та Північної Америки [6, с. 50]. Головною метою діяльності НАТО, як зазначено у Вашингтонському договорі, є захист свободи та безпеки всіх його членів як політичними, так і військовими засобами [10]. Від моменту створення Організації, природа викликів безпеки, на які НАТО має відповісти, змінилася корінним чином, тому й Альянс зазнав перебудов. Здатність адаптуватися до реалій часу – найкращий доказ доцільності існування та дієвості військово-політичного союзу. Саме з метою ефективної адаптації НАТО до нових умов світобудови, країни-учасниці розробляють і затверджують Стратегічну концепцію. Стратегією визначаються головні завдання Альянсу в галузі безпеки як у плані колективної оборони, яка завжди була у фокусі його уваги, так і в плані нової діяльності з врегулювання криз та партнерства, якою Альянс займається заради посилення безпеки і стабільності. Робота над першою Стратегічною концепцією була започаткована в жовтні 1949 року. Підготовка кожного наступного стратегічного документа зумовлювалася змінами, що відбувались у світі й не могли передбачатися засновниками НАТО і розробниками його попередніх стратегічних концепцій. Водночас, попри всі зміни в безпековому середовищі та характері діяльності НАТО, співробітництво в Альянсі незмінно залишається зорієнтованим на головні принципи Вашингтонського договору, а саме: колективна оборона, мирне розв'язання спорів та оборонний характер НАТО [10]. Головною рисою всіх Стратегічних Концепцій була незмінна еволюція поняття «безпека» та засобів її забезпечення. Як реакція на зміни у світовому політичному процесі, зміст ключового поняття невпинно розширювався, а зона відповідальності вже досягла глобального забарвлення.

За часів холодної війни стратегічні концепції розроблялися переважно військовими, а ухвалювалися – політичними органами Альянсу. Нині військові виступають лише як консультанти. Така кардинальна зміна була зумовлена запровадженням широкого визначення безпеки. Крім того, концепції часів холодної війни були таємними документами, а з 1991 р. підлягають оприлюдненню.

У період від 1949 до 1991 року. було затверджено п'ять Стратегічних концепцій Альянсу. Керівним принципом Стратегій того часу проголошували оборону та стримування. Слід наголосити, що оборонний характер був зумовлений домінантою в міжнародних відносинах дво полюсної конфронтації між Сходом і Заходом. Тому характерною рисою тогочасного розуміння «безпеки» є саме військовий вимір.

Перша версія стратегії НАТО була відома як "Стратегічна концепція оборони північноатлантичної території", ухвалена 6 січня 1950 року. Головною ідеєю даного документа є стримування агресії, проте сили НАТО мають бути задіяні лише в разі нападу. Головний акцент робився на забезпеченні "спроможності швидкого завдання стратегічних бомбових ударів усіма можливими засобами та всіма видами зброї без винятку". Ідея "удару у відповідь із застосуванням зброї масового ураження" стала ключовим елементом нової Стратегії Альянсу 1957 року. У документі порушувалися й інші проблеми політичного та економічного характеру поза межами території НАТО, що набули особливої актуальності в контексті кризи в районі Суецького каналу та придушення Радянським Союзом повстання в Угорщині 1956 року. Таким чином, уже тоді країни-члени Альянсу наголошували на важливості безпекового середовища поза межами території країн Вашингтонського договору. Наступним етапом еволюції безпекового розуміння став "Звіт про невійськове співробітництво в НАТО", який підготували три міністри оборони держав-членів НАТО – Л. Пітерсон (Канада), Г. Мартіно (Італія) та Г. Ланге (Норвегія). Звіт містив рекомендації щодо мирного врегулювання спорів між країнами-членами Альянсу, економічного, науково-технічного, культурного співробітництва, співпраці в інформаційній сфері, а відтак – надав нового поштовху

політичним консультаціям країн-членів НАТО з усіх аспектів відносин і сприяв розширенню стратегічних меж діяльності Альянсу як першого кроку на шляху більш злагодженого підходу до питань безпеки. Після активних дебатів 1968 року всередині Альянсу "масований контрудар" був замінений на стратегію "гнучкого реагування". Ця концепція була розроблена задля того, щоб агресія будь-якого типу розглядалась як така, що пов'язана з неприйнятним ризиком. Характерними рисами нової стратегії стали "гнучкість та ескалація".

Але в міру продовження холодної війни Альянс намагався зменшити небезпеку і закласти підвалини для розвитку менш агресивних відносин з Радянським Союзом та іншими країнами-членами Варшавського пакту. У звіті Армеля від 1967 року, оборона і діалог, що включає контроль за озброєннями, визначені як дві основи, на яких ґрунтується підхід Альянсу до безпеки [7].

Попри періоди розрядки та поступовий рух обох блоків із середини 1980-х років у напрямі формування довіри, характерною рисою відносин між Сходом і Заходом залишалася взаємна недовіра. Лише після падіння Берлінського муру можна було розпочинати відносини на новій основі.

Після закінчення епохи холодної війни політична ситуація в Європі, так само, як і загальна військова, змінилась. Протягом двох років після падіння Берлінського муру була вироблена нова Стратегічна концепція. Вона пройшла обговорення в Альянсі і була остаточно ухвалена в листопаді 1991 року. Це був перший стратегічний документ НАТО, підготовлений та ухвалений після завершення епохи блокового протистояння. Маючи кардинальні відмінності від попередніх, він спирався на ширший підхід до визначення безпеки, він зосереджувався на співпраці з колишніми противниками на противагу конфронтації. Безпека країн-членів залишалася головним завданням НАТО, але в новій концепції вона об'єднувалась із специфічними зобов'язаннями працювати над вдосконаленням і розширенням загальноєвропейської безпеки. На момент завершення конфронтаційного періоду в Європі не з'явилося адекватної альтернативи військовій присутності НАТО, яка компенсувала недостатній розвиток національних збройних сил

у країнах Західної Європи та надавала країнам Центрально-Східної Європи гарантії безпеки [3, с. 14].

Уперше, процедура підготовки та характер документа змінилися. Стратегія була відкритим документом. Тим самим був покладений початок новій традиції підготовки й оприлюднення стратегічних документів Альянсу, що діє і дотепер. Також вона склала основу для подальшого розвитку оборонної політики блоку, концепцій його діяльності, способів використання його звичайних і ядерних сил, механізмів планування колективної оборони, у якій основоположні принципи НАТО "оборона" і "діалог" доповнилися принципом "співробітництво".

Згодом було прийняте рішення про перегляд Стратегії, що повинен був забезпечити повну відповідність новим викликам, що чекають на людство в новому столітті, адже без НАТО Європа стала б не тільки вразливою, але й майже негайно політично розколотою [1, с. 96]. У квітні 1999 року держави – члени НАТО ухвалили Стратегію реагування Альянсу на виклики і можливості XXI століття. У цій Концепції основоположні принципи НАТО, які були закладені попередніми стратегіями, "оборона", "діалог" і "співробітництво" набули ширшого значення. Стратегія визначала підхід Альянсу до безпеки у XXI столітті, а саме, крім оборонного виміру, визнається важливим значення політичних, економічних, соціальних та екологічних аспектів. Вона дає оцінку тогочасного стратегічного середовища, безпекових викликів і ризиків. У ній зазначається, що загрози, характерні для часів холодної війни, значно зменшилися, але виникли нові складні ризики, що становлять загрозу для миру й безпеки: тероризм, етнічні конфлікти, порушення прав людини, політична й економічна нестабільність, розповсюдження зброї масового ураження та поширення засобів її доставки. І розширює зону впливу Альянсу від колективної оборони до підтримання миру і проведення операцій із врегулювання криз. У Концепції наголошується, що НАТО відіграла надзвичайно важливу роль у зміцненні євроатлантичної безпеки після закінчення холодної війни. Крім того, у ній визнається, що Альянс успішно адаптувався до нових умов і зміцнив свою спроможність щодо забезпечення миру й

стабільності завдяки проведенню реформ усередині своїх структур і розвитку відносин у дусі співробітництва з іншими країнами й міжнародними організаціями [11, р. 19].

Основою діяльності НАТО нині є Стратегічна концепція, що була прийнята на Лісабонському саміті Альянсу на рівні глав держав та урядів 20 листопада 2010 року. Розробка проекту даної концепції мала кардинальний характер, а саме: загальне обговорення Групою «мудреців». Головною передумовою формування нової Стратегічної концепції є життєва необхідність чіткого визначення зобов'язань членів Альянсу в нових геополітичних умовах. Нова Стратегія стала відповіддю на терористичні атаки 11 вересня 2001 року, що висунули на передній план загрозу тероризму і зброї масового ураження. Таким чином, НАТО постало перед проблемою забезпечення власної безпеки через участь в операціях за межами євроатлантичного регіону. Саме тому Альянс мав адаптувати власні військові структури для виконання нових завдань, продиктованих вимогами часу. Маргіналізація ролі НАТО на тлі початої американцями глобальної війни з тероризмом поставили Північноатлантичний Союз перед необхідністю адаптуватися до нових викликів безпеки [3, с. 7].. Фундаментальною ж метою НАТО залишається забезпечення безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами.

Відповідно до офіційного документа, Альянс виконуватиме три завдання для забезпечення безпеки і стабільності на євроатлантичному просторі: колективна оборона, кооперативна безпека, кризовий менеджмент. Виконання цих завдань покликане протистояти як звичайним загрозам безпеки – зброя масового ураження та засоби її доставки, так і асиметричним, за способами й наслідками, або нетрадиційним загрозам, таким, як тероризм, кібератаки, організовані злочинні й екстремістські угруповання, і використання життєво важливих комунікацій, транспорту та транзитних маршрутів, енергетичним, екологічним і ресурсним кризам. Концепція дозволить країнам НАТО відображати такі різного роду загрози, як ракетні удари або атаки на їх комп'ютерні мережі та Інтернет. Крім того, передбачається реформування

збройних сил країн НАТО, підвищення їх мобільності та здатності діяти при потребі в будь-якій точці світу.

НАТО вже має новий підхід до безпекових питань, яким буде керуватись наступні 10 років. Він ґрунтується на цілому комплексі забезпечення, а саме: обороні території та населення країн-членів від нападу та стримуванні, що досягається через рівновагу балансу звичайних та ядерних потужностей. Комплексний підхід означає розуміння того, що безпека має військовий, політичний, економічний і соціальний виміри. Альянс, на думку його лідерів, повинен бути забезпечений усіма можливими необхідними засобами для захисту від будь-якого виклику безпеці. Саме тому й надалі буде підтримувати баланс звичайних і ядерних сил. НАТО має постійно враховувати потенційну можливість виникнення загроз усього спектру. Саме тому нова Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації північноатлантичного договору «Активне залучення, сучасна оборона» спрямована на розв'язання дедалі ширшого кола нетрадиційних проблем і ризиків і повинна відповідати на виклики і загрози сучасності. Ключове зобов'язання НАТО – колективна оборона – залишиться константою, але вимоги до виконання цього зобов'язання змінюють свою форму.

Стратегічна концепція міцно пов'язує безпеку країн – членів Альянсу із міжнародною безпекою, визначає важливість і значення співробітництва з міжнародними організаціями та розширення партнерських відносин, поширенню принцип колективної безпеки не тільки на власних членів, але й на інших міжнародних суб'єктів. Таким чином, сучасна Концепція Альянсу вивела на новий рівень відносини з Росією, колишнім ворогом, а тепер партнером. Саміт у Лісабоні підтвердив інтегративний підхід світової спільноти до забезпечення безпеки. Звісно, для продуктивної співпраці Росії з НАТО, слід позбутися стереотипів минулих часів, адже ще в лютому 2010 р. в новій військовій доктрині РФ записано, що НАТО – не противник, але розширення НАТО на Схід являє для неї загрозу. Незважаючи на це, НАТО підтвердило свою готовність вважати Росію стратегічним партнером, адже Вашингтон уже будує нові відносини з Москвою в межах переважання, ініційованого

адміністрацією президента Барака Обама. Хоча «перезавантаження» відносин у якійсь мірі відповідає прагматичним інтересам Євроатлантичної спільноти, у питанні підтримки з боку РФ війни в Афганістані та проблеми ядерної програми Ірану, воно позначає позитивну динаміку співпраці колишніх антагоністів. Сучасна Стратегія Альянсу зазначає, що НАТО не являє загрозу для Росії, а навіть більше, має намір розвивати політичні консультації та практичне співробітництво з Росією в питаннях, що становлять взаємний інтерес, а насамперед здійснювати формування масштабнішої системи міжнародної безпеки.

Розглядаючи трансформацію співробітництва НАТО з Росією, неможливо не порушити питання про спільну участь в реалізації проекту загальної системи протиракетної оборони. Саміт у Лісабоні поклав початок співпраці з цього питання, але особливих кроків так і не було зроблено. І саме цей факт може знову погіршити відносини, адже Росія застерігає свої західних партнерів, що у випадку невдачі переговорного процесу, РФ може почати нарощувати воєнний потенціал. Отже, позитивний здвиг у відносинах РФ і НАТО, їх спільні дії в питаннях боротьби з тероризмом та іншими загрозами безпеці, можуть бути зведені нанівець.

Нині, окрім завдань колективної оборони держав-учасниць Вашингтонського договору, НАТО дедалі більшою мірою виконує роль глобального форуму для обговорень і консультацій з питань захисту спільних цінностей, заснованих на принципах демократії, індивідуальних свобод та верховенства права, співробітництва у сфері оборони й безпеки, оскільки Альянс не лише об'єднує Європу та Північну Америку, але й започатковує багатонаціональні ініціативи за участі країн-партнерів.

Сучасний світ перебуває в процесі динамічних трансформацій. Підтвердженням тому є кардинальні зміни в системі міжнародних відносин, які супроводжуються пошуком шляхів оптимальної адаптації світової політики до нових викликів і загроз. Саме тому НАТО прагне по-новому урівноважити власні традиційні завдання, щоб реагувати на нові глобальні загрози

безпеці. Успіх НАТО у великій мірі пояснюється загальними цінностями та філософськими передумовами, що пов'язують усі західні країни [4, с. 195]. Проте це не означає, що в майбутньому Організація й надалі буде мати регіональний характер. В Альянсу є досвід, інституціональна основа та засоби для того, щоб з часом стати стрижнем всесвітньої системи регіональних міждержавних об'єднань у галузі безпеки.

Загалом, НАТО пришвидшує процес трансформації, намагаючись виробити нові політичні відносини та вдосконалити оперативний потенціал, щоб ефективніше реагувати на все нові й нові загрози у світі, де триває глобалізація, в інтересах оборони, миру та безпеки своїх держав-членів [12].

Завдання, покладені на колективну оборону, кризовий менеджмент і кооперативна безпека, що були визначені новою Стратегічною концепцією, є стрижнем сучасної євроатлантичної архітектури безпеки. Саме на них ґрунтуватиметься подальша діяльність НАТО, а зі зміною безпекового середовища вони виступатимуть основою для розробки нових стратегічних завдань, які будуть покликані належно забезпечувати безпеку й стабільність держав-членів Організації Північноатлантичного Договору.

Література

1. Бжезінський З. Велика Шахівниця / З. Бжезінський. – Л. : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
2. Кучинская М.Е. Трансформация НАТО на современном этапе: политические аспекты / М.Е. Кучинская; [под ред. Е.М. Кожокина]. – М. : РИСИ, 2007. – 200 с.
3. Політична трансформація НАТО та стратегія подальшого розширення. Виклики та перспективи для України / [упоряд. Коломієць О.В., Мартинюк В.Л.]. – К. : ФО-П Т.А. Кінько, 2008. – 84 с.
4. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій / С. Хантінгтон. – К. : АСТ, 2005. – 263 с.
5. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєннополітичної інтеграції України до її структур : монографія / А. Храбан. – К. : Варта, 2005. – 544 с.

6. Brzezinski Z. An Agenda for NATO / Z. Brzezinski // Foreign Affairs. – 2009. – Vol. 88, No 5. – P. 50–64.
7. Kaplan Lawrence. NATO divided, NATO united : the evolution of an alliance / Lawrence S. Kaplan. – Greenwood Publishing Group, 2004. – 165 p.
8. The Alliance's New Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. 07 Nov. 1991 – 08 Nov. 1991 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт НАТО. – Режим доступу до ресурсу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm
9. The Alliance's Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт НАТО. – Режим доступу до ресурсу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm
10. The North Atlantic Treaty Washington D.C. – 4 April 1994 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт НАТО. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
11. Woever O. The Rise and Fall of the Interparadigm Debate / O. Woever [Smith S., K. Booth, M. Zalewski, eds. International Theory : Positivism and Beyond]. – Cambridge, 1997. – 175 p.
12. War in Afghanistan. Free World Academy [Електронний ресурс] / Free world academy. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.freeworldacademy.com/globalleader/afghanistan.htm>

The article highlights the features of forming of the Strategic concept of the North Atlantic Treaty Organization (NATO). Evolution of the concept of "security" and the basic causes of the transformation processes are shown.

Key words: NATO, Strategic concept, strategic task, Collective defence, crisis management, cooperative security.

В статье освещаются особенности формирования Стратегической концепции Организации Североатлантического Договора (НАТО). Показывает эволюцию понятия «безопасность» и определены основные причины трансформационных процессов.

Ключевые слова: НАТО, Стратегическая концепция, стратегические задания, коллективная оборона, кризисный менеджмент, кооперативная безопасность.